

MARINKO VUKOVIĆ* i IRENA MILOŠ

O ljudima i rijekama: bujica riječi o životu uz vodu

O važnosti vode može se govoriti mnogo. Voda je izvor života, glavni pokretač izmjene tvari u organizmu. Ljudsko tijelo sadržava oko sedamdeset posto vode...

No, od vodene bujice, snažne vrtložne vodene struje koja nastaje nakon jakih i dugotrajnih kiša ili pljuskova, doista se teško zaštititi jer, kad je riječ o nabujaloj vodi, vremenska se nepogoda može brzo razviti u katastrofu. Zavrtimo li, primjerice, vremenski kotač točno pedeset godina unatrag, mnogi će se Zagrepčani i drugi stanovnici Hrvatske prisjetiti događaja iz listopada 1964. kad je nabujala Sava nakon višetjednih kiša probila nasip te srušila i oštetila gotovo devet tisuća kuća u južnim dijelovima Zagreba, a gubitci nisu bili samo materijalni. Voda brzo prodire u zemlju, drvo, ciglu, u kuće i privatnost, ali i u jezik, te ostavlja za sobom trag. Za hrvatski frazem *puno je vode proteklo Savom* rječnici donose značenje 'mnogo je vremena otad prošlo', a mnogima je i doslovno *došla voda do grla*. Ako je pak voda bistra, čista i prozirna, kristalno se jasno može vidjeti dno rijeke, ali kad u što gleda čovjek *vodenim očima*, znamo da je njegov pogled prazan i bezizražajan. Voda je, dakle, nepredvidljiva i moćna. U nekoliko sati mogu biti proglašene izvanredne mjere kad se razina vodostaja prekomjerno podigne... Ove je godine, u svibanjskim danima, Sava na istoku Hrvatske, u Slavoniji, izazvala dramatično stanje i još pamtimo vijesti o najugroženijim područjima brodske i županijske Posavine, o gradnji zečjih nasipa, o

evakuaciji stanovnika u koju se uključila i vojska, ali i o susjedskoj, međuljudskoj i međudržavnoj solidarnosti... Nema te *bujice riječi* kojom bi se mogla dovoljno opisati sudbina ljudi i obitelji pogođenih vodenom stihijom.

I dok će jezikoslovci razmišljati i tražiti odgovor na pitanje kakva je veza zečeva s vodom zbog koje se privremeni nasipi vreća najčešće punjenih pijeskom zovu upravo *zečji*, ne možemo se ne zapitati što znamo o Slavoniji, o ljudima koji ondje žive, o njihovoj prošlosti i identitetu, o kulturi življenja? Je li im voda i prije pokušala izbrisati trag? Kako se tradicijski način života ljudi s *rijekom* promijenio u život *pokraj*

.....
 Pretpostavlja se da je *zečji nasip* nazvan tako zbog sprječavanja preskoka zečeva na polja i njive zasađene povrćem, a postavljao se otprilike u visini triju vreća jer je to bila visina zečjega skoka. Danas su *zečji nasipi* prvi privremeni štit protiv poplave i postavljaju se pri neočekivanoj i neuobičajeno visokoj razini vode.

* Dr. sc. Marinko Vuković radi u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, suradnik je Odsjeka za etnologiju HAZU-a, predaje *Hrvatsku etnologiju* na Hrvatskim studijima u Zagrebu.

rijeka? U traženju odgovora o ovome spoju jezika i društva jezikoslovlje će se služiti povijesnim podatcima i udružiti s etnologijom, znanstvenom disciplinom koja, među ostalim, proučava tradicijsku kulturu.

Prostor istočne Hrvatske, odnosno Slavonije, ljudi su naseljavali od davnina. Živjeli su napose pokraj rijeka, o čemu svjedoče mnogobrojna arheološka nalazišta. Prisjetimo se, primjerice, školskoga sata na kojemu se govorilo o daljskoj i vučedolskoj kulturi, nazvanima tako po lokalitetima Dalju i Vučedolu, odnosno naseljima pokraj rijeke Dunava. Ljudi su tada

živjeli u sojenicama, nastambama na drvenim stupovima ili drvenome kolju, koje su se gradile na rijekama, jezerima i močvarama. U Donjoj Dolini, selu na ušću rijeke Vrbasa u Savu, otkriveno je prapovijesno sojeničko naselje iz starijega željeznog doba (oko 800. godine pr. Kr.) iako posebnu pozornost na istome mjestu privlači arheološko nalazište iz ranoga brončanog doba (oko sredine I. tisućljeća pr. Kr.). Bilo je to prije 2800 godina, i to su najstariji pokazatelji života, arhitekture i načina gradnje kuća u gornjoj i srednjoj Posavini, Pokuplju i Pounju. Govorimo ujedno o krajevima Hrvatske iz kojih smo i o kojima smo ove godine slušali samo u vezi s velikim poplavama. No, i u davnim su vremenima ljudi znali što znači izlivanje vode. Na cijelome području od Zagreba do Slavonskoga Broda, u Posavini, tradicijske su nastambe u prošlosti stoga bile građene visoko iznad zemlje – *na kat*. Tradicijsko graditeljstvo danas je važan dio naše kulturne baštine. U Posavini do Jasenovca gradilo se od čvrsta hrastova drva. Na području istočno od Jasenovca, otprilike na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, drvena gradnja postupno se zamjenjuje kombinacijom drva i cigle, tzv. gradnjom *među oluke*, a od druge polovine 19. stoljeća gradi se samo ciglom. Kuća je bila važno i čvrsto životno i obiteljsko uporište. Kuća je morala odolijevati vodi. No, poplave se u prošlosti vjerojatno nisu razumijevale kako ih shvaćaju ljudi danas – kao nepogodu stupnjevanu do razmjera prirodne katastrofe. Zapravo, s pravom se može postaviti pitanje jesu li stanovnici Pokuplja, Pounja i Posavine od davnina pa sve do početka 19. stoljeća poplave smatrali prirodnom katastrofom? Sačuvana povijesna vrela i kulturna baština govore nam da su ljudi tisućama godina nastanjeni uz rijeke Kupu, Unu i Savu i da su tomu prilagodili cjelokupan način svojega života. Budući da bez vode nema života, ljudi se od najranije prošlosti nastanjuju uz izvore vode, uz potoke, rijeke i jezera. Tako im je pitka voda uvijek bila dostupna. Drugi razlog biranja života uz vodu zasigurno je bila hrana. Možemo zamisliti naše rijeke prije dvije tisuće godina s obiljem riba i školjaka, divljih pataka, divljih gusaka i drugih ptica koje žive uz vodu i na vodi. Tu je bilo mnoštvo biljaka vodenoga oraha (latinski *Trapa natans*). U narodu ga po cijeloj Slavoniji zovu još i *vodeni orašac*, *vragolić*, *kekavac*, *rašak* i *šulj*. On raste u stalnim barama pokraj rijeka. Jeo se prijesan, pečen i kuhan. Sve je to bilo dostupno svakoga dana u svako doba godine.

.....
 Najpoznatija keramička posuda
 iz *vučedolske kulture* s arheoloških
 iskopina u Vučedolu zove se
Vučedolska golubica.

Dakle, ljudi u prošlosti nisu živjeli samo *uz rijeku* ili *pokraj rijeke*, nego *s rijekom*. Za sve što je mlado i što se razvija (i za travu i za dijete) i danas se govori da *raste kao iz vode*. Kad je rijeka u kišnim razdobljima godine rasla, za naše je pretke dolazilo razdoblje obilja jer su se riječni rukavci, koji su u ljetnim mjesecima postajali bare, punili ribom. Riba je ondje ostajala kad bi se rijeka povukla. Ljudi su se pak prilagođavali tomu stalnom godišnjem ciklusu rasta i opadanja vodostaja rijeka i njihovih porječja. Sojenice ili kuće na kat osiguravale su da stambeni prostori ostanu suhi za najviših vodostaja.

.....
 Primjerice 1878. dogodila se katastrofalna poplava zapadne brodske Posavine kad su popustili nasipi na rijeci Savi i Orljavi. Bila su poplavljena sva mjesta zapadno od Broda. U spomen na taj događaj u mjestu Oriovcu podignut je spomenik zapovjedniku Vojne krajine generalu Franji barunu Filipoviću, koji je ojačao i nadogradio nasipe pokraj tih rijeka.

Do promjene u životu uz vodu, tako i u razmišljanju, dolazi u posljednjih dvjestotinjak godina. Društvo se razvilo na svim razinama te tijekom 18. i 19. stoljeća postupno promijenilo tradicijski način življenja ljudi *s rijekom* u život *pokraj rijeke*. Taj je proces transformacije kulture zajednica koje su živjele pokraj hrvatskih rijeka dovršen u drugoj polovini 20. stoljeća. Glavni je uzrok tomu bio prelazak na intenzivnu poljoprivredu i proizvodnju za tržište. Već od sredine 19. stoljeća pristupilo se modernoj gradnji nasipa oko rijeka. Razlozi su, među ostalim, povećana potreba za proizvodnjom hrane i potreba za prodajnim viškovima. Rijekama i njezinim porječjima otet je prirodni prostor u koji se stoljećima izlivala voda. Prirodna su se korita mnogih rijeka ispravljala,

a porječja isušivala i pretvarala u plodne oranice. Sve te promjene koje je donosio nov način života utjecale su na tradicionalno življenje stanovnika uz rijeke. Predci nisu nastojali ukrotiti prirodne sile, što suvremeni čovjek pokušava, nego su se tim silama prilagođivali. Rijeke su, na primjer, na nekim mjestima nanosile plodno tlo, a na drugima ga odnosile. Stoga su ljudi koji su živjeli uz rijeke na nanosima plodnoga tla sijali ratarske kulture, a na mjestima na kojima je rijeka odnosila plodno tlo imali su pašnjake i livade.

Naravno, rijeke su plavile i prije industrijske revolucije i intenzivne poljoprivrede te su nanosile svakojaku štetu ljudima. No, naši su predci živjeli s time kao s uobičajenom prirodnom „smjenom” koja se redovito ponavljala i koju su stoljećima poznavali. Živjeli su u skladu s prirodom i u prirodi, što je u cijelosti određivalo njihov svjetonazor i kulturu. Neizbježan društveni napredak odvojio je suvremenoga čovjeka, njegov način života i kulture, od prirode čak i kad živi u njoj. Snagu će vode dalje krotiti tehnologija. Snaga riječi i ovom je prigodom izniknula davno iz društva – o tradiciji govorimo, zapisujemo je i čuvamo kao *kap* ili kao *malo vode na dlanu* kako joj se ne bi izbrisao trag.